

พิธีไหว้ครู: ดนตรีและคติความเชื่อที่แฝงอยู่ของชาวไทย เชื้อสายเขมรในจังหวัดสุรินทร์

Wai Khru: The Music and Underlying Beliefs of the Khmer-Thai People in Surin

วัศการก แก้วลอย (Vassakarok Kaewloy)¹

จตุพร สีม่วง (Jatuporn Seemuang)²

Received: November 29, 2018

Revised: January 29, 2019

Accepted: March 7, 2019

บทคัดย่อ

พิธีไหว้ครูเป็นพิธีกรรมที่พบได้โดยทั่วไปในพื้นที่แถบสุวรรณภูมิ เป็นพิธีที่มีความสำคัญต่อจิตใจ แฝงไปด้วยสัญลักษณ์และความหมาย บทความนี้ให้ความสนใจในพิธีไหว้ครูดนตรีของชาวไทยเชื้อสายเขมรในจังหวัดสุรินทร์ โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อนำเสนอตัวแบบทางความคิดที่เชื่อมโยงสู่ภาพรวมของความเชื่อ ขั้นตอนและบทเพลงในพิธีไหว้ครูดนตรีของชาวไทยเชื้อสายเขมรในจังหวัดสุรินทร์ รวมไปถึงการอธิบายความหมายที่แฝงอยู่ในบทเพลง การไหว้ครูดนตรีของชาวไทยเชื้อสายเขมรจึงเป็นการรำลึกถึงพระคุณครูบาอาจารย์และการบูชาสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ซึ่งได้แสดงออกมา

¹ หลักสูตรปรัชญาดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาดุริยางคศิลป์ คณะศิลปกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น

Doctor of Philosophy in Music, Faculty of Fine and Applied Arts, Khon Kaen University

² สาขาวิชาดนตรีและการแสดง คณะศิลปกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น

Music and Performing Arts, Faculty of Fine and Applied Arts, Khon Kaen University

ในรูปเครื่องบูชา รวมไปถึงความหมายในบทเพลงที่บรรเลง เป็นการสะท้อนให้เห็นถึงความกตัญญูที่มีความเชื่อมโยงต่อวัฒนธรรมองค์รวมของชาวไทยเชื้อสายเขมร

คำสำคัญ: ไหว้ครู, ดนตรี, คติความเชื่อ, ชาวไทยเชื้อสายเขมร

Abstract

Wai Khru ceremony is a ritual that can normally be found in Suvarnabhumi Area. The ceremony is important to the mind of the people living in the vicinity, for it underlies symbols and meanings. This article was concerned with the Wai Khru ceremony of the Khmer-Thai people in Surin Province, Thailand. The objectives were to manifest a conceptual model that linked to an overview of faith and the steps and music of the ceremony as well as to explain the meaning of the lyrics. The Wai Khru ceremony in Surin was held to commemorate the teachers and to worship the sacred things. The meaning of the song played during the ceremony reflected the Khmer-Thai people's gratitude which linked to their whole culture.

Keywords: Wai Khru, Music, Underlying Beliefs, Khmer-Thai people

บทนำ

การเซ่นไหว้และเคารพบูชาต่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์หรือสิ่งเหนือธรรมชาติ เป็นกระบวนการอย่างหนึ่งของกลุ่มชนต่าง ๆ ในแถบสุวรรณภูมิที่มีมาแต่ครั้งอดีต จุดเริ่มต้นมาจากสิ่งเหนือธรรมชาติที่มีอาจอธิบายได้ด้วยวิธีการใดวิธีการหนึ่ง เป็นเรื่องทางจิตวิญญาณและกลายเป็นความศรัทธาที่มนุษย์ไม่พยายามล่วงล้ำเข้าไป เพื่อแสวงหาคำตอบหรือทำลายความเชื่อในอำนาจเหนือธรรมชาติ นำไปสู่ระบบความเชื่อที่แสดงออกมาในเชิงสัญลักษณ์ที่มีความหมาย เช่น เสียงสวด ดนตรี เครื่องสังเวท ภาวาทต่าง ๆ ฯลฯ

ปราณี วงษ์เทศ (2543, หน้า 41) เห็นว่า ในแง่ระบบความเชื่อเรื่อง ผี วิญญาณ หรือสิ่งเหนือธรรมชาติ จะรวมเป็นสิ่งเดียวกัน และแทรกซึมปะปนอยู่ในทุกสิ่งทุกอย่าง

พิธีกรรมของชนดั้งเดิมจึงมีเพื่อพยุງความสัมพันธ์ทางสังคม และเพื่อมิให้กระทบกระทั่งต่อสิ่งแวดล้อม คลิฟฟอร์ด เกียร์ซ (Clifford Geertz) จึงมองว่า หากเข้าใจถึงรูปแบบของสัญลักษณ์ที่ชัดเจนและตีความรูปแบบในบริบท พร้อมกันกับการเข้าใจโครงสร้างของความหมายที่มีรูปแบบสัญลักษณ์นั้นประกอบอยู่ เป็นวิธีการในการตีความหมายทางวัฒนธรรมนั้นได้ (ม.ร.ว.อคิน รพีพัฒน์, 2551, หน้า 212) ดังนั้น ระบบความเชื่อที่แสดงออกมาในรูปแบบสัญลักษณ์จึงมีบทบาทและความหมายต่อมนุษย์ในสังคม

ระบบความเชื่อที่แฝงด้วยความหมายและกระบวนการนี้พบว่า ปรากฏอยู่ในพิธีกรรมต่าง ๆ ของสังคมที่อุดมไปด้วยปรัชญา เช่น พิธีศีลกำลัง (Confirmation) ในคริสต์ศาสนา เพื่อให้เป็นคริสตชนที่มั่นคงจำเป็นต้องรับการเจิมและทาน้ำมันเป็นรูปไม้กางเขนที่แก้มและตามตัว ต่อจากนั้นจะได้รับขนมปังแผ่นบางสีขาวให้กลืน ซึ่งหมายความว่า พระจิตได้เสด็จเข้าสู่กายผู้นั้นแล้ว (พิชิต ชัยเสรี, 2544, หน้า 32) เป็นการบ่งบอกถึงการบรรลุนิติภาวะทางความเชื่อ อีกตัวอย่างในพิธีครอบให้แก่วิเศษผู้ปรารถนาเป็นครูผู้สอนต่อไปในพิธีไหว้ครูดนตรีไทย ก่อนจะเป็นครูสอนสั่งผู้อื่นได้ ศึกษียในสำนักต้องถือพานที่ประกอบด้วยเครื่องมือและเครื่องดนตรีไทย พันด้วยสายสิญจน์ ยกขึ้นถวายครูผู้อำนาจการไหว้ครู ครูสวดคาถามอบอन्नและเจิมที่หน้าผากเป็นอันเสร็จพิธี พิธีนี้เป็นการแสดงถึงการยอมรับและการให้สิทธิ์ขาดในความรู้ที่มีนั้นแก่วิเศษ เพื่อให้สามารถถ่ายทอดได้อย่างถูกต้อง อีกทั้งยังเป็นการสร้างขวัญและกำลังใจแก่วิเศษที่จะครูต่อไป เป็นต้น ตัวอย่างที่ยกมาทั้งหมดล้วนสะท้อนความเชื่อที่เปี่ยมด้วยความหมายซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของบริบททางสังคม

ชาวไทยเชื้อสายเขมรในจังหวัดสุรินทร์เป็นกลุ่มชนที่มีระบบความเชื่อและพิธีกรรมที่สืบทอดกันมาแต่ครั้งบรรพบุรุษ โดยพิธีกรรมเหล่านั้นยังคงดำเนินไปในพลวัตทางสังคมที่เปลี่ยนแปลงไปอย่างรวดเร็ว ความเคร่งครัดในธรรมเนียมประเพณีนี้เห็นได้จากการคงความสำคัญต่อพิธีกรรมที่บรรพชนสร้างไว้ ยกตัวอย่างเช่น พิธีไหว้พระแซ เป็นพิธีบวงสรวงและไหว้พระจันทร์ พิธีจัดขึ้นในวันเพ็ญเดือน 12 จนถึงวันรุ่งขึ้น อีกประเพณีที่สำคัญ คือ ประเพณีแซนโหม่งตา เป็นการเซ่นผีบรรพบุรุษของชาวไทยเชื้อสายเขมร ถือเป็นประเพณีที่ชาวเขมรปฏิบัติสืบทอดกันมาแต่สมัยโบราณ พิธีจัดขึ้นในช่วง แรม 15 ค่ำ เดือน 10 ถึงขึ้น 1 ค่ำ เดือน 10 ในเดือน “แคว้น” ตรงกับเดือนตุลาคม เป็นต้น ที่กล่าวมานี้จึงเป็นเสมือนภาพสะท้อนให้เห็นถึงการให้คุณค่า

และความสำคัญต่อพิธีกรรม โดยเฉพาะพิธีกรรมเกี่ยวกับชีวิตและเวลา ดังนั้น จึงเห็นได้ว่าพิธีกรรมต่าง ๆ ของชาวไทยเชื้อสายเขมรถูกใช้เพื่อติดต่อสื่อสารกับสิ่งเร้นลับ และวิญญาณของบรรพชน พิธีกรรมเหล่านี้จึงเป็นเปรียบเทียบเครื่องสื่อสารที่ใช้ติดต่อไปยังสิ่งที่มองไม่เห็นหรือสิ่งเหนือธรรมชาติ และหากมองอีกด้านหนึ่ง พิธีกรรมเหล่านี้ยังแฝงไปด้วยหลักความคิดของความเชื่อ ความสัมพันธ์ภายในกลุ่มชน และสัญลักษณ์ของชาวไทยเชื้อสายเขมรเข้าไว้ด้วยกัน

ในทางดนตรีของชาวไทยเชื้อสายเขมรก็มีความน่าสนใจทั้งในตัวดนตรีและบริบททางดนตรี ตัวดนตรี อาทิ ความหลากหลายของวงดนตรี บทเพลง และการละเล่นเครื่องดนตรีต่าง ๆ เป็นอาทิ ในส่วนบริบททางดนตรี คือ สิ่งที่อยู่รายล้อมที่ส่งผลต่อกิจกรรมดนตรีของชาวไทยเชื้อสายเขมร อย่างความเชื่อและพิธีกรรมในวิถีของชาวไทยเชื้อสายเขมร เห็นได้ว่ามีผลมาสู่กิจกรรมทางดนตรีด้วยเช่นกัน ดังจะเห็นว่า ในวงพิณพาทย์ วงมโหรี และวงกันตรึม มักพบเห็นภาพการประกอบพิธีกรรมที่เรียกว่า “ไหว้ครู” หรือที่ภาษาถิ่นเรียกว่า “ถวายครู” ก่อนบรรเลงนี้อยู่เสมอ เช่นเดียวกับวิถีทางการดำเนินกิจกรรมของชาวไทยเชื้อสายเขมร อาทิ การทำครัว การรักษาโรค การขอเรียนวิชาความรู้ เป็นต้น ที่ยกมานี้ต้องมีพิธีกรรมเช่นไหว้บูชาครูทั้งสิ้น (ณภัทร คำแก้ว, สัมภาษณ์, 11 พฤศจิกายน 2561)

ถึงแม้ว่าพลวัตทางสังคมในปัจจุบันจะส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงรูปแบบทางดนตรีของชาวไทยเชื้อสายเขมร เห็นได้จากการเปลี่ยนแปลงรูปแบบการแสดงเพื่อการอยู่รอดในสังคมที่ปรับเปลี่ยนอยู่ตลอดเวลา คลิฟฟอร์ด เกียร์ซ (Clifford Geertz) เรียกว่า “ระบบทั่วไปของการดำรงอยู่” ซึ่งจะมีแนวโน้มเปลี่ยนแปลงไปตามกาลเวลา อย่างน้อยเป็นการเปลี่ยนไปในทิศทางที่มีความแตกต่างและเข้าใจได้มากขึ้น (ปรานี วงษ์เทศ, 2543, หน้า 5) เช่น กรณีของวงกันตรึมได้ปรับเปลี่ยนรูปแบบการแสดงไปจากอดีตให้มีจังหวะความสนุกสนานเร้าใจ เพื่อเข้าถึงรสนิยมของผู้ฟังสมัยใหม่ โดยการใช้เครื่องดนตรีอิเล็กทรอนิกส์ และการแต่งเนื้อร้องเพลงกันตรึมขึ้นใหม่ เรียกสิ่งที่พัฒนาใหม่นี้ว่า “กันตรึมประยุกต์” เป็นต้น ถึงอย่างไรก็ตามนักดนตรียังรักษาการทำพิธีไหว้ครูก่อนเริ่มการแสดง จึงเป็นคำถามว่าเหตุจูงใจใดที่ส่งผลต่อการคงอยู่ของพิธีกรรมนี้

อย่างไรก็ดี เราไม่อาจปฏิเสธได้ว่าพลวัตที่เปลี่ยนไปทางสังคมส่งผลต่อวิถีชีวิต พิธีกรรม ความเชื่อ และบทบาทของดนตรีของชาวไทยเชื้อสายเขมร ความเข้าใจในความหมายถูกกลทอนในความไม่รู้ของคนรุ่นหลัง และคุณค่าทางดนตรีถูกมองข้ามจากคนรุ่นใหม่ในวัฒนธรรม แต่ถึงกระนั้นสำหรับนักดนตรี พิธีไหว้ครูยังคงดำเนินต่อไปตามแบบแผน บทความนี้จึงไม่ได้ตีความว่าผู้ร่วมวัฒนธรรมมองพิธีไหว้ครูเป็นเช่นไร หากแต่พิธีไหว้ครูในทางดนตรีมีคติความเชื่อและกระบวนการเป็นอย่างไร ความหมายที่บรรพบุรุษทิ้งไว้ให้ชนรุ่นหลังมีคุณค่าเพียงใดต่อนักดนตรีและสังคม โดยมุ่งศึกษาชาวไทยเชื้อสายเขมรในพื้นที่ของจังหวัดสุรินทร์ งานเขียนนี้ใช้การวิเคราะห์ข้อมูลจากเอกสาร รูปภาพ การสัมภาษณ์ และการตีความจากบุคคลในพื้นที่พร้อมตรวจสอบความถูกต้องของข้อมูล

ความหมายของคำว่า “ไหว้ครู”

“ครู” เป็นคำที่ใช้เรียกผู้ที่ถ่ายทอดความรู้ให้แก่ศิษย์และเป็นบุคคลที่มีส่วนสำคัญต่อระบบสังคมหรือกลุ่มชน มีผู้เปรียบครูไว้ว่าเป็นดังเรือจ้าง กล่าวคือ เมื่อศิษย์ถึงฝั่งก็เป็นอันหมดภาระไป หากแต่เมื่อมองลงไปจริง ๆ แล้ว แม้ว่าการถ่ายทอดความรู้จะจบสิ้นไปแล้ว แต่ความผูกพันและห่วงใยต่อศิษย์ยังอยู่ในจิตวิญญาณของครูเสมอ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในกระบวนการเรียนรู้แบบมุขปาฐะ ซึ่งใช้การเรียนรู้แบบตัวต่อตัวปากต่อปาก เช่น การเรียนดนตรีไทยในอดีตต้องอาศัยการเรียนรู้แบบตัวต่อตัวกับครูเพื่อซึมซับความงามที่ครูถ่ายทอดมาได้ไม่ผิดเพี้ยน เป็นต้น การเรียนวิธีนี้จึงสร้างความสัมพันธ์ทางจิตใจระหว่างครูกับศิษย์ ครูจึงเป็นแบบอย่างที่ดีควรค่าต่อการเคารพบูชา

คำว่า “ไหว้ครู” ตามความหมายของราชบัณฑิตยสถาน (2554) ได้ให้ความหมายว่า “การทำพิธีแสดงความเคารพสักการบูชาครูบาอาจารย์ด้วยความสำนึกในพระคุณของท่าน” สอดคล้องกับชนิต อยู่โพธิ์ (2494, หน้า 77) ที่กล่าวว่า “ไหว้ครูเป็นพิธีที่ควรยกย่องและผดุงรักษาไว้ เพราะครูบาอาจารย์ที่ดีย่อมเป็นผู้ให้ความรอบรู้เฉลียวฉลาดให้ศิษย์ปวิทยาการแก่ศิษย์ของตน เพื่อความเป็นคนโดยสมควรแก่คน จึงควรแก่การเคารพบูชาของศิษย์ตลอดไป” นอกจากนี้ มนตรี ตรโมท (2527) เห็นว่า การไหว้ครูเป็นการกระทำกตเวทิตาที่ศิษย์กระทำด้วยความกตัญญูในวิชาความรู้ อันเป็นคติอย่างหนึ่งของสังคมไทยที่มั่นในความกตัญญูกตเวทิต่อบุพพการีและครูบาอาจารย์

ทั้งนี้จึงเห็นได้ว่า ครูเป็นผู้มีบทบาทที่สำคัญ ควรค่าแก่การสำนึกในพระคุณ จึงแสดงออกมาในเชิงการสักการบูชา เรียกว่า “ไหว้ครู” ซึ่งสังคมไทยยึดถือปฏิบัติ ไม่ว่าจะเป็นประกอบกิจกรรมใดก็ตาม และเป็นคตินิยมของสังคมไทยตั้งแต่อดีตมา เช่นเดียวกับชาวไทยเชื้อสายเขมรก็ให้ความสำคัญเกี่ยวกับการไหว้ครูเป็นอย่างยิ่ง

ดังที่ได้กล่าวไว้ว่า ชาวไทยเชื้อสายเขมรประกอบพิธีกรรมที่เรียกว่า “ไหว้ครู” หรือที่ภาษาถิ่นเรียกว่า “ถวายเป็นครู” ทางกัมพูชาเรียก “สัสมเปียะกรู” ก่อนดำเนินกิจกรรมต่าง ๆ “ไหว้ครู” จึงหมายถึง การถวายเครื่องกำนัลให้กับครูบาอาจารย์ ผู้ประสิทธิประสาทความรู้ ทั้งที่เป็นมนุษย์และครูเทพหรือจิตวิญญาณ ซึ่งเป็นส่วนสำคัญก่อนเริ่มกิจกรรมหรือการบรรเลงดนตรี เครื่องกำนัลที่ถวายครูนั้นเรียกว่า “จวม” (ฉกัทร คำแก้ว, สัมภาษณ์, 11 พฤศจิกายน 2561) มีขั้นตอนและองค์ประกอบ ซึ่งจะขอกล่าวในหัวข้อต่อไป

การแสดงออกเช่นนี้ เหตุผลหนึ่งอาจเป็นเพราะความเชื่อและการให้ความสำคัญ เรื่องการระลึกถึงบรรพชน แสดงถึงความกตัญญูรู้คุณ อย่างที่ทราบกันว่าความกตัญญู เป็นรากฐานความดีงามของมนุษย์ อันเป็นคุณธรรมที่มนุษย์พึงมี ซึ่งหากย้อนมอง กิจวัตรชาวไทยเชื้อสายเขมรที่เกี่ยวข้องกับเรื่องความกตัญญูจะพบว่า หลักคิดนี้ ถูกฝังรากลึกอยู่ในวิถีชีวิตและพิธีกรรมของชาวไทยเชื้อสายเขมร อย่างที่ได้กล่าวไปใน ประเพณีแซนโหม่งตาที่สะท้อนถึงจิตวิญญาณของประเพณีชาวเขมรได้เป็นอย่างดี คำว่า “แซนโหม่งตา” เป็นภาษาท้องถิ่นเขมร “แซน” แปลว่า แซนไหว้ ส่วนคำว่า “โหม่งตา” หมายถึง ตากับายาย เป็นความหมายแฝงที่สะท้อนถึง บรรพบุรุษทั้งหลายที่ล่วงลับไปแล้ว (อัษฎางค์ ชมดี, 2553, หน้า 139) ด้วยความเชื่อที่ส่งต่อกันมาจากบรรพชน ที่กล่าวว่า วิญญาณของบรรพบุรุษยังคงวนเวียนคุ้มครองลูกหลานให้อยู่ดีมีสุข ประเพณีนี้ แสดงถึงความกตัญญูของลูกหลานที่มีต่อบรรพบุรุษ และชาวเขมรเคร่งครัดกับพิธีกรรมนี้ เป็นอย่างมาก

สิ่งที่น่าสนใจ คือ เครื่องประกอบในพิธีแซนโหม่งตา ซึ่งประกอบด้วยกรวยดอกไม้ 5 กรวย เรียกว่า ชันซ์ 5 ใส่พานพร้อมทั้งเงินทองและของมีค่า ส่วนประกอบอื่นจะเป็น สิ่งของเครื่องใช้ และอาหารคาวหวานต่าง ๆ ไม่ว่าจะเป็นเสื้อผ้าไหม ผ้าโสร่งยังไม่ได้ใช้ แป้งหอม น้ำหอม น้ำอบ หวี กระจก สำหรับข้าว 1 สำหรับ เปิดต้มไก่ต้ม ขนมห่าง ๆ เป็นต้น ที่ขาดไม่ได้ก็คือ มะพร้าวอ่อนและกล้วยน้ำว้าสุก น้ำดื่ม เหล้า ตามแต่สมควร

เทียน 2 เล่ม จุดไว้อย่าให้ดับ กระถางธูปและธูปไว้เวลาแซน (แซน) เพื่อบอกกล่าว โขนตาให้มารับเครื่องเซ่นไหว้และรับผลบุญที่ลูกหลานอุทิศให้ ธูปจะจุดและปักไว้ตามจานอาหารด้วย (อัญญาค์ ขมดี, 2553, หน้า 142-143)

สังเกตได้ว่า ในพิธีกรรมของชาวไทยเชื้อสายเขมรจะต้องมี “ขันธ 5” และเครื่องเซ่นสังเวยอยู่ในพิธีสำคัญ ๆ เสมอ แม้แต่ในการไหว้ครูดนตรีก็เช่นกัน เครื่องของทุกสิ่งล้วนมีความหมาย ยกตัวอย่างเช่น มะพร้าวเป็นเครื่องหมายแห่งความอุดมสมบูรณ์ตามคติอินเดียมะพร้าวเป็นต้นไม้ของพระศรีเทวี ผู้ประจักษ์และโชคกลางเช่นนี้ในพิธีต่าง ๆ จึงขาดมะพร้าวไม่ได้ (เสฐียรโกเศศ, 2551, หน้า 70) เป็นต้น ความพิถีพิถันที่เกิดขึ้นกับพิธีกรรมต่าง ๆ ตามที่ปรากฏในประเพณีเป็นเรื่องที่น่าสนใจและแยกออกจากกันไม่ได้ เปรียบเสมือนใยแมงมุมทางวัฒนธรรมโดยรวมของชาวไทยเชื้อสายเขมร

คลิฟฟอร์ด เกียร์ซ (Clifford Geertz) นักมานุษยวิทยาเชิงสัญลักษณ์ เห็นว่า คุณลักษณะที่มากกว่า “กลไก” คือ วัฒนธรรมเป็น “พิมพ์เขียว” หรือ “ตัวแบบเชิงสัญลักษณ์” (Symbolic template) ที่มนุษย์ใช้สร้างความหมายที่แวดล้อมของตนจากมุมมองต่อวัฒนธรรมดังกล่าว (กาญจนา แก้วเทพ, 2554, หน้า 73) เหตุนี้จึงปรากฏว่า ในวิถีทางดนตรีของชาวไทยเชื้อสายเขมร จึงมีการนำหลักคิดและคตินิยมทางวัฒนธรรมมาประกอบกลไกทางดนตรี ดังที่เห็นจากความเชื่อต่อครู การไหว้ครู ข้อห้าม กระบวนการเรียนรู้ จนถึงขั้นตอนการบรรเลงและเพลงต่าง ๆ เช่นนั้น ความหมายของการไหว้ครูจึงมาจากบริบททางวัฒนธรรมและความเชื่อของชาวไทยเชื้อสายเขมร

พิธีไหว้ครูทางดนตรีของชาวไทยเชื้อสายเขมรในจังหวัดสุรินทร์

ดังที่ได้กล่าวไว้ว่า “ครู” คือ ผู้ประสิทธิ์ประสาทวิชาความรู้ให้แก่ศิษย์ชาวไทยเชื้อสายเขมรให้ความเคารพ และรำลึกในพระคุณครูบาอาจารย์อย่างมาก ซึ่งแสดงออกมาในรูปแบบการไหว้เคารพบูชาและความหมายเชิงสัญลักษณ์ (ข้าวของในพิธีและเสียงดนตรี) “ครู” ในความหมายของชาวไทยเชื้อสายเขมรไม่ได้เป็นเพียงแค่ผู้ประสิทธิ์ประสาทวิชาความรู้เพียงอย่างเดียว แต่ยังหมายรวมถึงครูผู้อยู่เบื้องหลังการสร้างความรู้ต่าง ๆ นั่นคือ ครูในโลกแห่งจิตวิญญาณ ไม่ว่าจะเป็นเพลงพื้นบ้าน

ศิลปะการแสดง การรักษาโรค การรับการถ่ายทอดพิธีกรรมต่าง ๆ ฯลฯ ล้วนเริ่มต้นจากการไหว้ครู (พัทธนันท์ โขธธุโฆษญา, 2557, หน้า 41)

ทั้งนี้หากมองในองค์ประกอบของพิธีไหว้ครูทางดนตรีพบว่า มีทั้งสิ้น 3 ขั้นตอน คือ ถวายครู ไหว้ครู และยกครู ซึ่งอยู่ในกระบวนการแสดงความเคารพบูชาของชาวไทยเชื้อสายเขมร มีขั้นตอนดังนี้

1. ถวายครู คือ การนำเครื่องกำนลมาถวายให้ครู (หัวหน้าคณะ) เป็นหน้าที่ของเจ้าภาพที่ต้องจัดเตรียม เครื่องกำนลประกอบด้วย กรวยดอกไม้ 5 กรวย, รูป 5 ดอก, เทียน 1 คู่, หมากพลู 5 คำ, ผ้าขาว 5 ผืน, เหล้าขาว 1 ขวด, น้ำหวาน 1 ขวด, น้ำทำนํ้ามนต์ 1 ขัน, หมากธรรม 1 คู่, เงินกำนล 26 บาท, ไก่ 1 ตัว กรณีงานศพต้องมีมิดโกนอยู่ในเครื่องกำนล

2. ไหว้ครู เมื่อได้เครื่องกำนลแล้ว หัวหน้าวงจะทำพิธีไหว้ครู โดยจัดเครื่องดนตรีรวมกันไว้ตรงกลาง นักดนตรีนั่งล้อมเป็นครึ่งวงกลม โดยหันหน้าไปทางทิศตะวันออก นักดนตรีกราบเครื่องดนตรี ครูหรือหัวหน้าคณะนำสวดไหว้ครู แล้วจึงนำเหล้าและน้ำหวานมารินเครื่องดนตรี หลังจากนั้นครูทำนํ้ามนต์ประพรมนักดนตรีเพื่อป้องกันเสนียดจัญไรแก่นักดนตรี

3. เมื่อเสร็จกิจกรรมแล้วจะมีการ “ยกครู” เจ้าภาพจะต้องจัดเครื่องกำนลเช่นเดียวกันกับการถวายครู พร้อมค่าตอบแทนให้แก่นักดนตรี จากนั้นทำนํ้ามนต์ประพรมและอวยพรให้กับเจ้าภาพ เพื่อเป็นการขอบคุณ เป็นอันเสร็จพิธี (ฉัตรคำแก้ว, สัมภาษณ์, 11 พฤศจิกายน 2561)

ขั้นตอนทั้ง 3 นี้ เป็นธรรมเนียมปฏิบัติของชาวไทยเชื้อสายเขมรไม่ว่าจะทำงานกิจกรรมใดก็ตามต้องมีการถวายครู อันเป็นการร้องขอให้มาช่วยเหลืองานพิธี การไหว้ครูจึงเป็นการแสดงความกตัญญูต่อผู้ให้วิชา และการยกครูเป็นการให้ค่าตอบแทนที่ได้มาช่วยงาน

ภาพพิธีไหว้ครูทางดนตรีของชาวไทยเชื้อสายเขมร

มุมมองของ ญภัทร คำแก้ว (สัมภาษณ์, 11 พฤศจิกายน 2561) เห็นว่า พิธีไหว้ครูที่มีลำดับขั้นตอนของชาวไทยเชื้อสายเขมร นอกจากเป็นการรำลึกถึงพระคุณครู รำลึกถึงวิชาความรู้ และวิงวอนต่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ยังเป็นการแสดงความไว้น้อมใจระหว่างเจ้าภาพกับนักดนตรี เพราะพิธีไหว้ครูที่เริ่มตั้งแต่การว่าจ้างจนถึงในช่วงพิธีกรรมนั้น เจ้าภาพต้องเป็นผู้จัดหาเครื่องกำนลมาให้พร้อม ซึ่งแสดงให้เห็นถึงความจริงใจของเจ้าภาพนั่นเอง

อย่างไรก็ตาม หากมองย้อนไปในขั้นตอนการไหว้ครูทางดนตรีของชาวไทยเชื้อสายเขมรพบว่า การไหว้ครูเริ่มต้นตั้งแต่เริ่มเรียน ศิษย์ต้องนำขันธ 5 มาไหว้ครูเพื่อขอเรียนรู้ในศาสตร์นั้น ๆ ทางดนตรีเรียกว่า เป็นการขอต่อเพลง โดยการเรียนแต่ละครั้งในสมัยอดีต หากต้องการเรียนสิ่งใด ผู้เรียนต้องจัดขันธ 5 มาไหว้ครูไปที่ละอย่าง เช่น หากต้องการเรียนเพลงมโหรีก็ต้องจัดขันธ 5 มาไหว้ครูก่อน หรือหากต้องการเรียนสร้างเครื่องดนตรีก็ต้องนำขันธ 5 มาขอความรู้จากครูเช่นเดียวกัน เป็นต้น กระบวนการนี้มีผลทางจิตวิทยาต่อผู้เรียนที่ต้องตั้งใจกระทำให้จริงในสิ่งที่มาขอเรียนรู้ ไม่ให้ผิดครู และผิดแนวทางที่บรรพชนปฏิบัติสืบมา ดังที่ ครูเผย ศรีสวาท (สัมภาษณ์, 8 กันยายน 2559) เล่าว่า “...อดีตการกระทำสิ่งใดต้องไหว้ครูด้วยขันธ 5 ทั้งการเรียน การเล่น หรือแม้แต่การสร้างเครื่องดนตรี ขันธ 5 เป็นเรื่องของความเชื่อ และสร้างความสบายใจ มีผลทางจิตวิทยาทำให้เราทำสิ่งใดง่ายขึ้น...”

อธิบายเฉพาะคำว่า “ขันธ” มาจากบาลีว่า ขนฺธ แปลว่า หมู่, กอง, พวก, หมวดย, ส่วน รวมความคือ อาการที่ประชุมรวมกัน ขันธ 5 จึงมีความรวมในเชิงพุทธ กล่าวโดยย่อ ได้แก่ รูปกับนาม รูป คือ รูปขันธ (ร่างกาย) นาม คือ จิตและเจตสิก

จิต ได้แก่ วิญญูญาณชั้น ๓ เจตสิก ได้แก่ เวทนา สัญญา และสังขารชั้น ๓ (พิชิต ชัยเสรี, 2544, หน้า 11-16) ชั้น 5 จึงเป็นการรวมกันของร่างกายและจิตใจ

ครูเผย ศรีสวาท (สัมภาษณ์, 8 กันยายน 2559) เล่าเสริมต่อไปว่า “...สมัยก่อนต้องยกครูเพื่อขอเรียน บอกท่านว่าจะเรียนอันนี้อันนั้น จะต้องเรียนเป็นขั้น ๆ ยกครูเป็นเครื่อง ๆ เวลาмаยกครูต้องมีชั้น 5 แต่ไม่ถึงเวลาเล่นดนตรี ครูจะต่อเพลงที่บ้าน ครูต่อเพลงให้ไปตามลำดับเพลงปี่พาทย์กับมโหรีแยกกัน...” เมื่อพิจารณาจากคำบอกเล่าจะเห็นได้ว่า การเรียนดนตรีหรือการขอความรู้อย่างใดอย่างหนึ่งนั้น จะต้องมียุติและขั้นตอนที่สืบทอดกันมาภายในกลุ่มชน แม้แต่การต่อเพลงก็ต้องมีลำดับของเพลงแต่ละเพลงไป

การเล่นของไทยเชื้อสายเขมรมีหลากหลายด้วยกัน ไม่ว่าจะเป็นเจริ่งนอระแวง เจริ่งเบริน เจริ่งจาเปย มโหรี พิณพาทย์ กันตรึม ฯลฯ รวมแล้วต้องมีการตั้งชั้น 5 ก่อนเริ่มการแสดงเสมออย่างที่กล่าวไว้ ซึ่งอาจจะมีความคล้ายคลึงกันหรืออาจมีความแตกต่างกันตามบริบทของบุคคลหรือครู เช่น จำนวนเงินกำหนดเครื่องเช่น และสิ่งของบางอย่าง ฯลฯ แต่มีวัตถุประสงค์อย่างเดียวกันนั่นคือ การแสดงความรำลึกพระคุณครูและเป็นการสร้างขวัญกำลังใจ นอกจากนี้ ยังเป็นการวิงวอนให้ครูบูรพาจารย์และสิ่งศักดิ์สิทธิ์ช่วยให้การบรรเลงดนตรีประสบผลสำเร็จลุล่วง ไม่ให้เกิดข้อผิดพลาดต่าง ๆ โดยเฉพาะการไหว้ครูในพื้นที่จังหวัดสุรินทร์ ยกตัวอย่างสำหรับไหว้ครูคณะพ่อเผย บ้านระไซร์ ตำบลเฉลียง อำเภอเมือง จังหวัดสุรินทร์ ครูเผย ศรีสวาท (สัมภาษณ์, 8 กันยายน 2559) อธิบายพิธีไหว้ครูมโหรีว่า

“...การไหว้ครูมโหรีประกอบด้วย กรวยดอกไม้ 5 รูปเทียน เทียนจะมี 3 คู่ อยู่ในกรวย ทำน้ำมันดู่ 1 ไหว้บรรพบุรุษ อีกคู่หนึ่งอยู่ในถาด ถาดนี้จะแยกต่างหาก เป็นถาดกับข้าว มีเนื้อดิบครึ่งกิโล วงมโหรีมีเงินไหว้ครู 6 สลึง สำหรับงานอวมงคล เงิน 22 บาท ถ้าไปกบวงปี่พาทย์ด้วยจะเป็นเงินไหว้ครู 26 บาท ขันน้ำมันดู่ที่ใช้เทียนคู่หนึ่งนั้น ในขันน้ำมันดู่จะใช้เพียงน้ำเปล่าธรรมดา ไม่มีน้ำหอมใด ๆ ปนอยู่ เพราะว่าเมื่อทำน้ำมันดู่เสร็จ น้ำนั้นจะนำไปขโลมปี

ผ้าขาว กรวยดอกไม้ เดิมทีเลยจะใช้ยอดไม้ ใช้ยอดใบหม่อน เอามาเสียบไว้ในกรวย กรวยเป็นสองชั้น มีกรวยเล็กอยู่ภายในกรวยใหญ่ เสียบรูป 3 ดอก เทียนอยู่ด้านนอกกรวย เจ้าภาพจะเป็นผู้จัดเตรียมเครื่องไหว้วางไว้บนผ้าขาว สรุบคือ

พานมีผ้าขาว กรวย เงิน 22 บาท วางบนนั้น นอกนั้นเหล้าขาวอย่างละคู่ (แต่ก่อนใช้เหล้าป่า) น้ำเปล่า 1 น้ำส้ม 1 (น้ำหวานต่าง ๆ) เอาไว้บูชาครู วิธีเช่นมี 2 ขยัก อันแรกเช่นบรรพบุรุษ ในถาดมีกับข้าว 1 ข้าวเปล่า 2 เนื้อดิบครึ่งกิโล หมากพลู 2 ชุด ช้าย-ขาว ไหว้เสร็จยกออกไปเลย ชันส์ 5 วางไว้ เล่นจน 2 เพลงเราถึงจะเก็บของไหว้ครู...”

นอกจากการไหว้ครูแล้ว การทำพิธีนี้ยังเป็นการไหว้บรรพบุรุษไปพร้อมกัน ซึ่งรายละเอียดในการไหว้ต่าง ๆ มีความพิถีพิถันอย่างมาก ไม่ว่าจะเป็นเครื่องเซ่น เครื่องของไหว้ ล้วนให้ความสำคัญและมีความหมายต่อทุกขั้นตอน ความแตกต่างกันที่เห็นได้ชัด คือ เงินก้านลไหว้ครูจะแตกต่างกันไปตามลักษณะงานและวงศ์ตระกูล เช่น ในงานแต่งงานที่นำวงกันตรึมไปบรรเลง เจ้าภาพต้องเตรียมเครื่องไหว้ครูไว้ 2 ชุดด้วยกัน ครุธงชัย สามสี (2512-2561) (สัมภาษณ์, 9 กันยายน 2559) เล่าว่า “...ถ้างานแต่งจะไหว้ฝ่ายหญิง และฝ่ายชาย ฝ่ายชายจะมีไก่ 1 ตัว เหล้าป่า 1 ขวด ข้าวสุก ข้าวสารอย่างละ 1 ถ้วย หมากพลู บุหรี่ เงิน 21 บาท 50 สตางค์ งานแต่งต้องไหว้ 2 ที่ เขาบอกว่าอยู่ที่พรหมณ มี 2 คน...”

สังเกตได้ว่า จำนวนเงินไหว้ครูวงกันตรึมของครุธงชัย สามสี มีจำนวนที่แตกต่างออกไป ประเด็นนี้ครุธงชัย สามสี (สัมภาษณ์, 9 กันยายน 2559) ได้อธิบายความหมายของเงินไหว้ครูกันตรึม 21 บาท 50 สตางค์ ว่า “...มาจากเพลงมโหรีที่ตาเคยเล่น และไหว้จะเท่านี้ เวลาเล่นเพลงจะปนกัน ก็เลยเอามารวมกันเป็น 21 บาท 50 สตางค์ พอได้เวลาเล่นเราเจอเพลงของตาเคยบ้าง กันตรึมบ้าง จึงเอามาไหว้ร่วมกัน...”

การให้ความเคารพในวิชาความรู้สะท้อนได้จากคำกล่าวข้างต้น อันเล็งเห็นว่า วิชาการดนตรีแม้จะไม่ใช่มรดกของผู้ใดชัดเจน แต่หากเป็นการหยิบยืมเพลงมาบรรเลงแล้ว เมื่อเห็นว่าเป็นของคนที่หมดกัควิชาไหว้ครู เพื่อไม่ให้ **ผิดครู** ชาวไทยเชื้อสายเขมร เชื่อในเรื่องผิดครูนี้มาก ถ้าทำผิดพลาดไปจากที่ได้รับถ่ายทอดมาจะมีอาการเจ็บป่วยโดยไม่ทราบสาเหตุ พิษชาณัฐ ตูจินดา (2558) กล่าวเฉพาะเรื่องผิดครูว่าเป็นความเชื่อร่วมกันของนักดนตรีกลุ่มชาวไทยเชื้อสายเขมร หากทำผิดก็มักจะมีอาการผิดปกติต่อคนผู้นั้น เช่น ปวดหัว เหน็ดเหนื่อยอย่างปกติ สติไม่สมประกอบ เลือดออกตามทวาร เป็นต้น ด้วยความเชื่อนี้การให้ความเคารพและระลึกถึงจึงเป็นเสมือนเครื่องเตือนใจไม่ให้ผิดจากสิ่งที่เคยปฏิบัติกันมา ถ้ามองในมุมหนึ่งหากปฏิบัติถูกต้องตามธรรมเนียมก็ถือว่า

เป็นการสร้างขวัญกำลังใจที่ดี การไหว้ครูจึงเป็นสิ่งดีงามที่ถูกปลูกฝังอยู่ในระบบความเชื่อและความคิดที่ฝังรากลึกในสังคมชาวไทยเชื้อสายเขมรมาช้านาน

บทไหว้ครู ซึ่งเปรียบเสมือนคำกล่าว เพื่อให้ครู สิ่งศักดิ์สิทธิ์ และสิ่งที่เคารพนับถือทราบถึงพิธีกรรมที่จะดำเนินต่อไป พร้อมนำกล่าวเครื่องเช่นสังเวद्यต่อครูและบรรพชนครูเฒ่า ศรีสวาท (สัมภาษณ์, 8 กันยายน 2559) อธิบายว่า “...บทไหว้ครูเหมือนที่ยกเสาเอก บางที่ย่อได้ ตั้งนะโม แล้วก็ก้าวไป หมดเพลงไหว้ครูแรก เอาเครื่องมารวมเหล้ามารด เพลงแรก ด้นฉิ่ง (รดเหล้า) จระเข้ทางยาว 2 รอบ จบแบ่งข้าวให้ทานดวงพระธาตุ พันดลิ่ง สมัย ตะนาว เพลงไหว้ครูมี 6 เพลง หลังจากนั้นเพลงไทยเดิม เพลงเบ็ดเตล็ด ชุดนี้เล่นในงานอวมงคล ในงานมงคลสามารถเล่นเพลงยกครูเพียง 2 เพลงก็ได้แล้วออกเพลงต่าง ๆ ปี่พาทย์มีเพลงยกครู 8 เพลง ปีเป็นเครื่องดนตรีหลักสาธการ เพลงรับพระ...”

พิจารณาเรื่องตำแหน่งการวาง เครื่องกำนัล ชั้น 5 และเครื่องดนตรี ซึ่งถูกจัดวางไว้กลางวงที่จะบรรเลงนั้น เปรียบเสมือนครูผู้เป็นศูนย์รวมจิตใจของเหล่าศิษย์หลักคติน่ามองได้ว่า มีความปฏิสัมพันธ์กับสังคมโดยรวมของอุษาคเนย์ที่เชื่อเรื่องศูนย์กลางของอำนาจและสมดุลงของธรรมชาติ กรณีเดียวกันกับกลองโตรึงบาร์นิงของชาวจาม เป็นกลองหน้าเดียวใช้ดำเนินจังหวะ ตรงกลางกลองมักเขียนลวดลายเป็นรูปดวงอาทิตย์ (ศูนย์กลางของจักรวาล) ตรงกลางของกลอง กลองโตรึงบาร์นิงถือเป็นเครื่องดนตรีสำคัญในพิธีกรรมของชาวจามในเวียดนาม (วิศวกรก แก้วลอย, 2561, หน้า 68) หรือในพิธีไหว้ครูดนตรีไทย เดบาร่าห์ หว่อง (Deborah Wong) (2001) มองว่า การที่ครูผู้อ่านโองการอยู่ตรงศูนย์กลางของปะรำพิธีเป็นการแสดงถึงอำนาจสิทธิ์ขาดในการทำพิธี เหตุนี้ชั้น 5 และเครื่องดนตรีของชาวไทยเชื้อสายเขมรคือสัญลักษณ์แทนครูและสิ่งศักดิ์สิทธิ์ อาจกล่าวได้ว่า ครู จึงเป็นศูนย์กลางแห่งความรู้ ความเชื่อ และจิตใจ

ระเบียบวิธีการบรรเลงเพลงไหว้ครูและเพลงครู

เมื่อทำการไหว้ครูเสร็จแล้ว ลำดับต่อไปคือการบรรเลงเพลงสำหรับไหว้ครู เรียกว่า “เพลงไหว้ครู” ในทางมโหรี มีเพลงไหว้ครู 6 เพลงบรรเลงต่อกัน ได้แก่ เพลงด้นฉิ่ง เพลงจระเข้ทางยาว เพลงดวงพระธาตุ เพลงพันดลิ่ง เพลงสมัย และ

เพลงตะนาว ข้อมูลนี้ได้จากการลงภาคสนามเมื่อวันที่ 8-9 กันยายน 2559 แตกต่างไปจากหนังสือมโหรีอีสานใต้ของบุษกร บิณฑสันต์ และคำคม พรประสิทธิ์ (2558) ที่ระบุว่าเพลงแรก คือ เพลงต้นฉิ่ง เพลงที่ 2 เพลงหางยาว เพลงที่ 3 เพลงพันดั่ง เพลงที่ 4 เพลงทรงปราสาท เพลงที่ 5 เพลงสมัย และเพลงสุดท้ายเพลงตะนาว จำนวนเพลงเท่ากัน แตกต่างที่เพลงดวงพระธาตุกับเพลงทรงปราสาทและลำดับการบรรเลง ส่วนในวงพิณพาทย์มีเพลงไหว้ครูทั้งหมด 8 เพลง

ในขณะที่วัฒนธรรมดนตรีไทยจะไม่ปรากฏขั้นตอนก่อนบรรเลงเพลงที่ต้องบรรเลงเพลงไหว้ครูเช่นนี้ จึงเห็นได้ว่าขั้นตอนในการบรรเลงเพลงมีความสำคัญเพียงใดต่อวัฒนธรรมดนตรีของกลุ่มชนนี้ ซึ่งในสมัยอดีตต้องบรรเลงเพลงไหว้ครูให้เสร็จสิ้นก่อนจึงจะบรรเลงเพลงเบ็ดเตล็ด แต่จากบทสัมภาษณ์ในบางพิธี อย่างกรณีในงานมงคลสามารถบรรเลงเพียงสองเพลงแรกของชุดเพลงไหว้ครูก็เพียงพอ หลังจากนั้น ก็จะบรรเลงเพลงลาครุ เรียกว่า เพลงวา เป็นอันเสร็จกิจกรรมทางดนตรี

กล่าวโดยสรุป ขั้นตอนการบรรเลงเพลงโดยภาพรวมของดนตรีชาวไทยเชื้อสายเขมรพบว่า มี 3 ขั้นตอนด้วยกัน คือ ขั้นตอนแรกเพลงสำหรับการไหว้ครู ขั้นตอนที่สองเป็นเพลงที่ใช้ในกิจกรรมตามลักษณะเฉพาะของงาน สุดท้ายจะเป็นการบรรเลงเพลงลาครุ เพื่อเป็นสัญญาณบอกว่าเสร็จพิธีหรือกิจกรรม

ตัวอย่างเพลงครุ เพลงต้นฉิ่ง

ท่อน 1

---ซู	-ลลล	ทชลท	ลทริล	ทลชม	รมชล	ทลชล	ซฟมร
--มร	ซฟมร	ดรมร	ซฟมร	-ซู ซซซ	รมชล	ทลริช	-ลทริ
-มรท	ลทรม	รชรม	รทลช	-ทริล	ทลชม	รชรม	รทริล

ท่อน 2

-ล-ล	-รี-ท	ริชลท	ลทรม	ฟมฟล	ทลฟม	รฟมร	ฟมรท
ริชลท	ลทรม	รชรม	รทลช	-ทริล	ทลชม	รชรม	รทริล

หากวิเคราะห์ทำนองเพลงตัวอย่าง เราอาจไม่สามารถระบุชุดได้ว่าการบรรเลงเพลงดังกล่าวจะสามารถจูงใจผู้ฟังให้คล้อยตาม หรือมีอำนาจที่จะสะกดผู้ฟังให้เห็นถึงความศักดิ์สิทธิ์ของพิธี หากแต่เชื่อได้ว่าสำหรับนักดนตรี เพลงไหว้ครูเป็นขั้นตอนของการบรรเลงที่สำคัญ เพื่อระลึกถึงพระคุณครูบาอาจารย์และเป็นการสืบทอดคำสั่งสอนที่ส่งต่อมาจากบรรพบุรุษ

เพลงต้นฉิ่งนอกจากเป็นเพลงไหว้ครูสำหรับมโหรีเขมร ยังเป็นเพลงแรกที่ครูจะถ่ายทอดให้สำหรับผู้เรียนมโหรีเขมร เรียก “เพลงครู” แต่บางเครื่องมืองี้จะมีเพลงเรียนเฉพาะไป เช่น ปี่อ้อ จะเริ่มหัดจากเพลงสวายจุมเวิ๊ด ถือเป็นเพลงครูที่ต้องเรียนเป็นปฐม เป็นต้น ธรรมเนียมปฏิบัตินี้ถือเป็นเรื่องที่เคร่งครัดมาก ห้ามผิดไปจากคำครูที่สืบทอดกันมา หากย้อนมองดูในวัฒนธรรมเคียงกันอย่างวัฒนธรรมดนตรีไทย เพลงสาธการถือว่าเป็นเพลงครูของการเริ่มต้นเรียนปี่พาทย์ เพลงนี้มีความหมายเชิงนอบน้อมบูชาสิ่งศักดิ์สิทธิ์ และมีบทบาทสำคัญอย่างมากต่อการศึกษาวิชาดนตรีไทย (วิศกรกร แก้วลอย, 2557, หน้า 148)

สำหรับวงตุ่มโหม่งเพลง “สวายจุมเวิ๊ด” (มะม่วงเต็มรอบวัด) ถือเป็นเพลงครูบรรเลงเพื่อแสดงความคารวะต่อครูบาอาจารย์ ในทางการเรียนรู่วงตุ่มโหม่ง เพลงนี้เป็นเพลงแรกที่ต้องเริ่มหัดเรียน หากวิเคราะห์ไปที่เนื้อหาของบทเพลงสวายจุมเวิ๊ด เพลงบทนี้มีเนื้อหากล่าวถึงการกราบไหว้บูชาครู นับตั้งแต่ยกมือประนมกราบเมื่อกกล่าวคำคารวะครูด้วยจิตใจที่ตั้งมั่นแล้ว ดวงวิญญาณศักดิ์สิทธิ์ของครูก็รับรู้วิชาศิษย์ไม่ลืมบุญคุณครูบาอาจารย์ที่ได้สั่งสอน (พัทธนันท์ โอบุษฐ์เจษฎา, 2557, หน้า 56) เนื้อเพลงสวายจุมเวิ๊ด ปรากฏเป็นคำร้องดังนี้

อรหัง กุนกู	(อรหัง คุณครู)
เลิกไถ่ เตียงกู	(ยกมือ ทั้งคู่)
ปรอน้อม ถวัดถวาย	(ประณม กราบถวาย)
เปรี๊ยะล้อง อ้องเอ็น	(พระสงฆ์ องค์กรินทร์)
เนี้ยะเร็น เปียดฉาย	(คนทั้งหลาย ไกลใกล้)
โกนซ้อม ถวัดถวาย	(ลูกรขอ กราบถวาย)
เรียะชา คลวนพอง	(รักษา ตัวด้วย)

เรีเยชา คางมุก (รักษา ข้างหน้า)

เรีเยชา คางคนอง (รักษา ข้างหลัง)

เรีเยชา คลวนพอง (รักษา ตัวด้วย)

ออย รวจ เกรีย นิ โต้ว (ให้เสร็จ คราวนั้นไป)

(พัทธานันท์ โอษฐ์เจษฎา, 2557, หน้า 56)

เห็นได้ว่าเนื้อเพลงต่าง ๆ เมื่อเข้าใจภาษาและความหมายก็จะทราบถึงคติคำสอนที่ซ่อนอยู่ในเนื้อเพลงนั้น ๆ เช่น เพลงสวายจุมเวีอด ครูตุด สังข์ขาว (สัมภาษณ์, 9 กันยายน 2559) เล่าให้ฟังว่า “...เพลงครูของต๋มโม่งกับกันตรึมมันคู่กัน เล่นอย่างมาก 2-3 เพลง ที่จริงมีหลายเพลง การเล่น มีข้อห้ามที่เป็นคำที่ครูสั่งไว้ว่า อย่าเล่นหันหน้าไปทางทิศตะวันตก หันไปทางไหนก็ได้เว้นเพียงทิศเดียว ท่านคิดว่าอาจเป็นเพราะเป็นทิศอัปมงคล...”

นอกจากความพิถีพิถันในการเลือกใช้บทเพลงแล้ว การยึดมั่นในคำสอนอย่างเช่นเรื่องทิศการนั่งบรรเลงก็มีความหมายต่อพิธีด้วยเช่นกัน กล่าวคือ ห้ามนั่งหันวงดนตรีไปทางทิศตะวันตก เช่นนี้จึงเห็นได้ว่าการประเพณี การปฏิบัติตามคำสอนและบทเพลงที่ได้รับการส่งต่อจากครูที่มีอยู่ในวัฒนธรรมดนตรีชาวไทยเชื้อสายเขมรมีคติและความหมายที่แฝงคำสอนต่าง ๆ เอาไว้ ดังคำที่ว่า “วัฒนธรรมคือความหมาย” ตามคำนิยามของ C. Geertz (ม.ร.ว.อศิน รพีพัฒน์, 2551)

คติความเชื่อที่แฝงอยู่ในบทเพลง

อย่างที่ได้กล่าวไปเพลงที่ใช้ในวงดนตรีของชาวไทยเชื้อสายเขมรมีลำดับขั้นตอนและระเบียบข้อปฏิบัติในการบรรเลง นอกจากนี้ เพลงเหล่านั้นยังมีความหมายที่แฝงคติบางอย่างของกลุ่มชนเอาไว้ ตัวอย่างเพลงสวายจุมเวีอด ที่ใช้บรรเลงเพื่อเคารพบูชาครู พัทธานันท์ โอษฐ์เจษฎา (2557, หน้า 55) ได้แปลความหมายของภาษาของเพลงสวายจุมเวีอด ไว้ดังนี้

คำว่า “สวาย” แปลว่า มะม่วง

คำว่า “จุม” คำเต็มว่า “ปรอจุม” หรือ “ประชุม” ในภาษาไทย แปลว่า การรวมกัน เช่น ปรอจุมเคนีย (ประชุมกัน) ปรอจุมจ๊วน (ประชุมชน)

คำว่า “เวียด” แปลได้ 2 ความหมาย คือ (1) วัด (2) ความประพฤติ
หน้าที่ ความเคารพ ธรรมเนียม การจำศีล

คำว่า “สวยจุมเวียด” อาจแปลได้ 2 ความหมายคือ

1) คำว่า “สวย” ไม่ได้แปลว่า มะม่วง หากแต่เป็นสัญลักษณ์ที่แสดงถึง
ครูบาอาจารย์

ส่วนคำว่า “เวียด” ที่แปลว่า วัด อาจหมายถึง สถานที่ศักดิ์สิทธิ์

ดังนั้น ความหมายแรกอาจแปลได้ว่า ครูบาอาจารย์มาชุมนุมกัน
ณ สถานที่ศักดิ์สิทธิ์ (ปะรำพิธี)

2) คำว่า “สวย” อาจเคลื่อนมาจากคำว่า “ถวย”

คำว่า “จุม” นอกจากแปลว่า รวมกัน ยังแปลได้ว่า “รอบ”

ดังนั้นคำว่า “สวยจุมเวียด” อาจแปลความหมายได้ว่า ถวยรอบสถานที่
ศักดิ์สิทธิ์

เมื่อพิจารณาจะเห็นได้ว่า ข้อเสนอแรกมีความหมายตรงตามสารที่ต้องการ
สื่อออกมาและเกี่ยวเนื่องกับครูโดยตรง ซึ่งสอดคล้องกับบทบาทที่ใช้ของเพลงนี้
จากข้อสันนิษฐานที่เกิดขึ้นสะท้อนให้เห็นถึงการตีความหมายของศิลปะให้ออกเป็น
ภาพเชิงสัญลักษณ์อย่างชัดเจน

อย่างที่ได้อธิบายไว้ในวัฒนธรรมของชาวไทยเชื้อสายเขมร มีกฎ ข้อห้าม
ข้อปฏิบัติมากมายที่สืบทอดกันมา รวมถึงคติความเชื่อ ยกตัวอย่างเช่น พิธีแต่งงาน
หรือบวชนาค ของชนไทพวนตกล้นสักขึ้นเดียว ถ้าหากเกิดมีเหตุทำของตกล้น
ก็มีความเชื่อว่า งานแต่งงานหรือบวชนาคนั้นจะไม่สมบูรณ์ ความเชื่อนี้เองที่ส่งผลให้
ดนตรีซึ่งเป็นองค์ประกอบหนึ่งของงานจำเป็นต้องบรรเลงดนตรีให้เหมาะสมกับพิธี

ยกตัวอย่างเพลงอันซองแสนนบ เพลงนี้จะใช้สำหรับการเดิน บรรเลงประกอบ
ในงานมงคล ครุฑงชัย สามสี (สัมภาษณ์, 9 กันยายน 2559) อธิบายถึงความหมายที่
แฝงอยู่ในเพลงอันซองแสนนบ ไว้ว่า “...เพลงอันซอง คือ วัวแดงเขางอน เวลา
กลางคืนยามเมื่อพวกวัวจะเข้านอน มันจะหันหัวออกนอกเอาลูกวัวไว้ตรงกลาง เมื่อมี
เสือหรือสัตว์ร้ายเข้ามา พวกวัวจะลุกขึ้นแล้วเดินวน ทำให้ศัตรูตรง เป็นวิธีการปกป้อง
สัตว์ร้าย คนเขมรจึงนำเพลงนี้มาใช้ในงานแต่งงาน เพลงนี้เสมือนเป็นสัญลักษณ์แทน
การปกป้องครอบครัว คนโบราณจะตั้งชื่อเพลงอะไรต้องมีความหมายกับเรื่องงาน ๆ นั้น...”

อีกเพลงหนึ่งคือเพลงรำพาย ที่ใช้ในขบวนแห่งานแต่งงานก็มีความหมายที่สะท้อนให้เห็นที่ท่าของการกิจกรรม ครุฑชัย สามสี (สัมภาษณ์, 9 กันยายน 2559) อธิบายว่า “...เพลงรำพาย แปลว่า รำเหมือนกับพายเรือ เสมือนกับช้า ๆ เนิบ ๆ ชาวเขมร ในสมัยก่อนให้ความสำคัญและเคร่งครัดกับพิธีการต่าง ๆ เห็นได้จากเวลาสมัยอดีต หากมีการแห่ในงานมงคลเป็นพิธีศักดิ์สิทธิ์ ก่อนแห่จะต้องมีคนกวาดพื้นถนน คนแต่งตัว คนถือพานต้องถือห้ามตก ปัจจุบันความเคร่งครัดลดน้อยลง...”

เพลงแห่ที่ใช้ในงานแต่งงานจึงมีจังหวะที่เชื่องช้า เพื่อไม่ให้สิ่งของตกหล่นตามความเชื่อของชาวไทยเชื้อสายเขมร ดนตรีจึงมีส่วนช่วยให้จังหวะการเดินช้าลง ความเหมาะสมจึงเกิดจากการพิจารณาของนักดนตรีในการเลือกใช้เพลงจังหวะช้า ๆ อย่างเพลงรำพาย อนึ่งความหมายที่ซ่อนอยู่บทเพลงก็สะท้อนคติของชาวไทยเชื้อสายเขมร ได้เป็นอย่างดี ซึ่งในความเป็นจริงเพลงแห่มีอยู่หลายเพลงด้วยกัน แต่เพลงแห่ในพิธีการสำคัญนิยมใช้ 2 เพลงนี้ ได้แก่ เพลงรำพายและเพลงอันของแสงนบ อาจเพราะความหมายและความเหมาะสมดังกล่าวไป

นอกจากนี้ ในพิธีต่าง ๆ นักดนตรีก็จักเลือกเพลงให้เหมาะสมกับพิธีหรือกิจกรรม ซึ่งเพลงนั้นต้องมีความหมายและเป็นไปตามคติความเชื่อของชาวไทยเชื้อสายเขมร โดยกระบวนการคิดสรรนี้ เป็นไปตามกระบวนการสืบทอดองค์ความรู้มาจากครุุ่นเอง อย่างเพลงบันแซ่ แปลว่า แคล้วคลาด เพลงนี้ใช้ในเวลาการรักษาผู้ป่วย โดยการเข้าทรงก็ต้องบรรเลงเพลงนี้ประกอบเสมอ

เห็นได้ว่า แนวคิดในการเลือกใช้เพลงมีความสลับซับซ้อนในเชิงของความหมาย ซ่อนแ่คิดและคติชน ซึ่งเป็นการสะท้อนให้เห็นถึงความละเอียดอ่อนและภูมิปัญญาของคนรุ่นก่อนที่ทิ้งไว้เป็นมรดกทางวัฒนธรรมของชาวไทยเชื้อสายเขมร แม้ว่าในปัจจุบันความเคร่งครัดในธรรมเนียมจะลดน้อยถอยลง นั่นก็เพราะคนรุ่นใหม่ที่ไม่มีความเข้าใจในความหมายและมุมมองความเชื่อที่ต่างไปจากเดิม แต่นั่นก็มีอาจหลงลืมไปได้เลยว่าวัฒนธรรมมีความหมายเพียงใด

บทสรุป

พิธีไหว้ครู ตามทัศนะของชาวไทยเชื้อสายเขมรเป็นการแสดงความรำลึกบูชาพระคุณครูบาอาจารย์ที่ประสิทธิประสาทวิชาความรู้ เป็นการเคารพบูชาสิ่งศักดิ์สิทธิ์และผีบรรพบุรุษ โดยมีธรรมเนียมปฏิบัติ ตั้งแต่ก่อนและหลังพิธีเป็น 3 ขั้นตอน คือ “ถวายครู” เป็นการร้องขอให้มาช่วยงาน “ไหว้ครู” เป็นการแสดงความกตัญญูต่อผู้ให้วิชา และ “ยกครู” คำตอบแทนที่มาช่วยงาน สามส่วนนี้เป็นการแสดงให้เห็นถึงความจริงใจของเจ้าภาพด้วยส่วนหนึ่ง

ในส่วนของดนตรี การไหว้ครูนี้ยังรวมไปถึงการตั้งจิตให้มีสมาธิก่อนเริ่มบรรเลงเพื่อไม่ให้เกิดข้อผิดพลาดในระหว่างการเล่น เหตุนี้เครื่องดนตรีซึ่งเปรียบได้กับ “ครู” ผู้ให้วิชาความรู้ จึงถูกจัดวางไว้ตรงกลาง เพื่อเป็นศูนย์รวมของจิตใจและเมื่อมองในองค์ประกอบของการไหว้ครู ทั้งชั้น 5 เครื่องกำลบลูชา และบทเพลงไหว้ครู เราจะพบถึงความสัมพันธ์ของดนตรีกับความเชื่อที่สะท้อนคติและความหมายของกลุ่มชนเอาไว้ ดังนั้น บทเพลงจึงเป็นเสมือนสัญลักษณ์ที่นำไปสู่ความหมายของความเชื่อ

อย่างไรก็ตาม อาจมองได้ว่าดนตรีเป็นสื่อที่ยืนยันการมีอยู่หรืออำนาจของความเชื่อที่เป็นตัวกลางระหว่างครูกับศิษย์ การที่ศิษย์สะท้อนออกมาทางบทเพลงอย่างมีลำดับและแบบแผน คือ เมื่อไหว้ครูเสร็จแล้ว ต้องบรรเลงรับด้วยเพลงครูเป็นลำดับ ต่อจากนั้นจึงแสดงดนตรีที่เป็นเนื้อหาทางกิจกรรมแล้วลาครูด้วยเพลงลาเป็นอันเสร็จพิธี กระบวนการนี้จึงเป็นการแสดงให้เห็นความสำคัญในสิ่งที่ต้องการสื่อไปถึง ซึ่งผูกโยงเข้ากับความเชื่อทางสังคมของตนเข้าไว้ด้วยกัน

ท้ายสุดเมื่อย้อนมองที่รากฐานทางคติความเชื่อของชาวไทยเชื้อสายเขมรสิ่งที่ปรากฏ คือ การให้ความสำคัญต่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ผีบรรพบุรุษ และความกตัญญูรู้คุณที่แฝงไว้ในวัฒนธรรมประเพณีมาช้านาน เปรียบเสมือนเส้นใยแมงมุมที่เชื่อมโยงกันอย่างละเมียดละไม แม้ว่าพลวัตทางสังคมจะส่งผลต่อความเชื่อและวัฒนธรรมโดยตรงแต่คุณค่าและความหมายของพิธีไหว้ครูยังคงความสำคัญต่อกลุ่มชนเสมอ อย่างที่ปรากฏในตัวดนตรีนั่นเอง

รายการอ้างอิง

- กาญจนา แก้วเทพ. (2554). การสื่อสารในพิธีกรรม พิธีกรรมในการสื่อสาร. ใน กาญจนา แก้วเทพ (บรรณาธิการ), *สื่อเก่า สื่อใหม่ ใจเชื่อมโยง* (หน้า 8-135). กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย.
- ณภัทร คำแก้ว. (2561, 11 พฤศจิกายน). *ปราชญ์ดนตรีพื้นบ้านอีสานใต้*. สัมภาษณ์.
- ดัด สังข์ขาว. (2559, 9 กันยายน). *ปราชญ์ดนตรีพื้นบ้านจังหวัดสุรินทร์*. สัมภาษณ์.
- ธงชัย สามสี. (2559, 9 กันยายน). *ปราชญ์ดนตรีพื้นบ้านจังหวัดสุรินทร์*. สัมภาษณ์.
- ธนิต อยู่โพธิ์. (2494). *พิธีไหว้ครูและตำราครอบโขงละครคน*. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร.
- บุษกร บิณฑสันต์ และจำคม พรประสิทธิ์. (2558). *มโหรีอีสานใต้*. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- ปราณี วงษ์เทศ. (2543). *สังคมและวัฒนธรรมในอุษาคเนย์*. กรุงเทพฯ: ศิลปวัฒนธรรม.
- เผยแพร่ ศรีสาวท. (2559, 8 กันยายน). *ปราชญ์ดนตรีพื้นบ้านจังหวัดสุรินทร์*. สัมภาษณ์.
- พัทธนันท์ โอบุญแจษฎา. (2557). *ทุ่มโหม่ง ไม่สืบสานก็สาบสูญ*. *วารสารสุนทรภู่สโมสร*, 7(17), 21-60.
- พิชชาณัฐ ตูจินดา. (2558). *ผิดครู และอาถรรพ์ความเชื่อในวัฒนธรรมดนตรีอีสานใต้*. วันที่ค้นข้อมูล 8 กุมภาพันธ์ 2562, จาก <http://kotavaree.com/?p=487>.
- พิชิต ชัยเสรี. (2544). *เอกสารคำสอนสอนรายวิชา 3503366 พุทธธรรมในดนตรีไทย*. กรุงเทพฯ: ศิลปกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. (อัดสำเนา).
- มนตรี ตราโมท. (2527). *โสมส่องแสง: ชีวิตดนตรีไทยของมนตรี ตราโมท*. กรุงเทพฯ: เรือนแก้วการพิมพ์.
- ราชบัณฑิตยสถาน. (2554). *พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2554*. วันที่ค้นข้อมูล 15 กุมภาพันธ์ 2562, จาก <http://www.royin.go.th/dictionary/>.
- วัศกรก แก้วลอย. (2557). *มุมมองความเชื่อทางเลขศาสตร์ในเพลงสาธุการ*. *วารสารสังคมลุ่มน้ำโขง*, 10(3), 147-166.
- วัศกรก แก้วลอย. (2561). *คติความเชื่อและสัญลักษณ์ทางดนตรีของชนเผ่าจามในเวียดนาม*. *วารสารแก่นดนตรีและการแสดง*, 1(1), 59-74.
- เสฐียรโกเศศ. (2551). *ประเพณีเกี่ยวกับชีวิต* (พิมพ์ครั้งที่ 4). กรุงเทพฯ: ศยาม.

- อคิน รพีพัฒน์, ม.ร.ว. (2551). *วัฒนธรรมคือความหมาย: ทฤษฎีและวิธีการของคลิฟฟอร์ด เกียร์ซ*. กรุงเทพฯ: ศูนย์มนุษยวิทยาสรินธร (องค์กรมหาชน).
- อัษฎางค์ ขมดี. (2553). แชนโฌนตา: ประเพณีที่แฝงความเชื่อและศรัทธา. ใน อัษฎางค์ ขมดี (บรรณาธิการ), *ร้อยเรื่อง เมืองสุรินทร์* (หน้า 139-147). สุรินทร์: สุรินทร์ สโมสร.
- Wong, D.A. (2001). *Sounding the center: history and aesthetics in Thai Buddhist performance*. Chicago: The University of Chicago.

มหาวิทยาลัยบูรพา
Burapha University